

20 éves a német újraegyesülés – felzárkózás buktatókkal

NAGY KATALIN

A Németország két részét elválasztó fal lebontásának 20. évfordulója kapcsán felvetődik a kérdés: hol tart a német–német integráció, mennyire beszélhetünk sikeres felzárkózásról, melyek azok a buktatók, amelyek lassították vagy netalán ma is fékezik a keletnémet transzformáció folyamatát. A statisztikai adatok fényében megjelenő kép meglehetősen vegyes: egyik oldalról – bizonyos területeken – egyértelmű konvergenciát tükröz, másrészt arra utal, hogy a kezdeti gyors felzárkózás nagyon hamar lelassult, s jelenleg úgy tűnik, hogy a keleti tartományok relatív gazdasági potenciálja a 90-es évek második felének szintjén stagnál. A bőségesen rendelkezésre álló szövetségi transferek nem tudták gyorsítani a felzárkózást, a gazdaság abszorpciós képességének korlátai nem tették lehetővé, hogy az alkalmazkodás folyamatát fájdalommentessé tegyék. A strukturális átalakulás egyik legfájóbb következménye, a magas munkanélküliség továbbra is jellemző, s a konjunkturális trendek függvényében csak időlegesen mérsékelhető. Az évek óta tartó lassú növekedés nem elégséges ahhoz, hogy nagyszámú új munkalehetőség jöjjön létre. A keletnémet tartományok gazdasági sérülékenysége, függőségük a nyugati tartományok konjunkturális helyzetétől alapvetően megmaradt, s úgy tűnik, hogy a következő évekre is ez lesz jellemző.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: E20, E60, E 62.

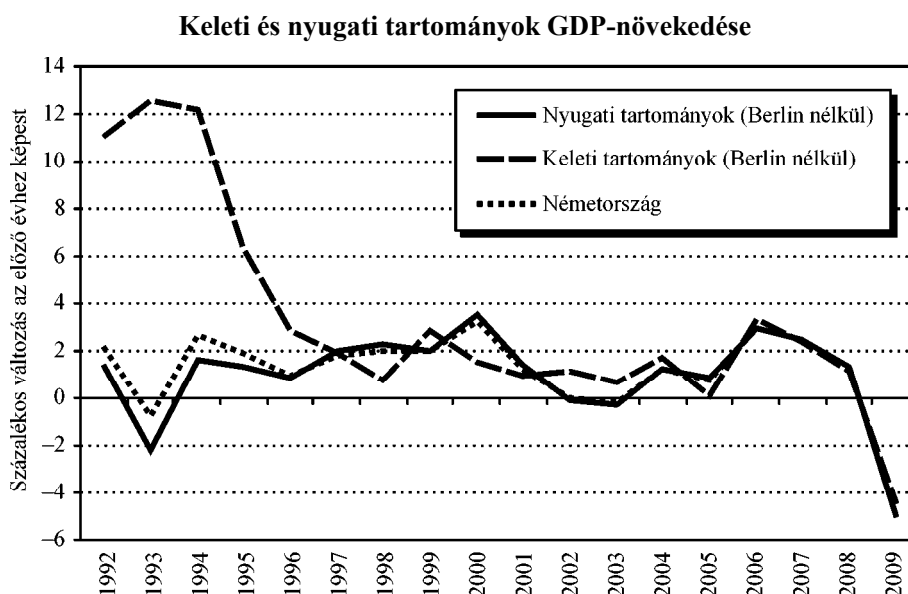
A keletnémet transzformáció kérdései

Az újraegyesülés a német gazdaság számára az elmúlt két évtized legnagyobb és részben mindmáig megemészthetetlen gazdasági sokkját jelentette. Az elmúlt években Németországban időről időre újra fellángol a vita: vajon a keletnémet tartományok felzárkóztatási programja miért nem járt – a kezdetben remélt – gyors

Nagy Katalin, a Kopint Konjunktúra Kutató Alapítvány ügyvezető igazgatója.
E-mail cím: katalin.nagy@kopint-tarki.hu

sikerrel, mennyire tudott Németország két része integrálódni, továbbá az elmúlt évek német gazdasági és pénzügyi nehézségei mennyiben vezethetők vissza a német újraegyesítés során elkövetett hibákra, illetve az újraegyesítés továbbra is jelentős pénzügyi terheire. A keletnémet tartományokban a GDP növekedése a 90-es évek közepétől elmaradt a nyugati tartományoké mögött (lásd az 1. ábrát), a felzárkózás folyamata leállt vagy legalábbis nagyon lelassult, s a megindult szerkezeti változások nem voltak elégségesek ahhoz, illetve sok esetben nem is abba az irányba hatottak, hogy az átmenet időszakában kialakult munkaerő-piaci feszültségeken enyhítsenek. A nagyvonalú, gyors sikerekre számító fejlesztési-támogatási rendszer bizonyos területeken (elsősorban az építőiparban) fölös kapacitások létrejöttéhez járult hozzá, a szociális transzferek pedig egy, a gazdaság versenyképességét távolról sem tükröző bérkonvergenciát tettek lehetővé. (Lásd a 1. táblázatot.)

1. ábra



Forrás: Stat. Bundesamt (2009 becslés).

Az éves bruttó bérek alakulása Németországban

	Nyugati tartományok, Berlinnel együtt	Nyugati tartományok, Berlin nélkül	Keleti tartományok, Berlinnel együtt	Keleti tartományok, Berlin nélkül	Németország
	Egy foglalkoztatottra jutó éves bruttó bérek (százalékos változás az előző évhez képest)				
1992	7,0	6,7	25,1	29,2	10,3
1993	2,9	2,7	12,7	14,8	4,3
1994	1,5	1,4	4,9	6,1	1,9
1995	2,8	2,8	5,2	6,1	3,1
1996	1,3	1,3	1,8	2,0	1,4
1997	0,1	0,1	0,3	0,5	0,2
1998	0,8	0,8	1,2	1,1	0,9
1999	1,2	1,2	2,1	2,3	1,4
2000	1,2	1,3	1,8	1,9	1,4
2001	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8
2002	1,3	1,3	1,3	1,4	1,3
2003	1,2	1,2	1,2	1,4	1,3
2004	0,6	0,6	0,8	0,9	0,6
2005	0,2	0,2	0,5	0,8	0,3
2006	0,8	0,9	0,9	1,2	0,9
2007	1,6	1,6	1,5	1,5	1,6
2008	2,3	2,3	2,2	2,2	2,3

Forrás: Statistisches Bundesamt [2009a].

A következőkben azt tekintjük át, hogy mely okok vezettek ahhoz, hogy a keletnémet gazdaság teljesen más növekedési pályát mutat, mint amelyet az újraegyesülés hajnalán előre jeleztek. Különböző elemzések általában arra a következtetésre jutnak, hogy

- a belépés a gazdasági és monetáris unióba túlértékelt árfolyam mellett jelentős versenyhátrányt teremtett az amúgy is versenyképességi deficittel küszködő tartományok vállalatainak;

- a kezdeti gyors növekedés jelentős mértékben a szövetségi transferekre támaszkodó magánfogyasztásból táplálkozott, így fenntarthatósága időben korlátozottá vált;

- az állami támogatásokra épülő beruházási tevékenység túlzott kapacitások kiépülésével járt együtt, a gyors felfutást követően a lassulás itt is várható volt;

- az infrastruktúra-fejlesztés által dominált gazdaságfejlesztési politika önmagában nem volt elegendő a működőtőke-beáramlás kellő ösztönzésére, a kiépült infrastruktúra nem mindenütt volt elég a gazdasági tevékenység odavonzására;

– a túlságosan gyors bérkonvergencia felgyorsította a munkaerőpiac szerkezeti átalakulását, a korábbi túlfoglalkoztatottság magas és tartós munkanélküliségbe csapott át;

– a kedvezőtlen demográfiai folyamatok, a jelentős elvándorlás megnövelte a szociális feszültségeket, az elöregedő társadalom problémáját, és ezáltal a jövőbeli növekedés fékjévé válhat;

– a felzárkóztatást célzó, kezdetben alapvetően állami transzferekre építő, felülről vezérelt fejlesztéspolitika hatékonyságát rontotta a keleti tartományok abszorpciós képességének túlértékelése.

Kifulladás növekedés, stagnáló felzárkózás

A német gazdaságpolitika az újraegyesítéssel olyan feladatot vállalt magára, amelynek megvalósításához sem kellő tapasztalattal nem rendelkezett, sem pedig nem tudott semmiféle tudományos gazdaságpolitikai ismerethez visszanyúlni. A feladat nemcsak abból állt, hogy egy korábbi szocialista országban hogyan lehet a transzformációs folyamatot felgyorsítani, és ugyanakkor a lakosság számára még elviselhetővé tenni, hanem a strukturális átalakulás folyamata azáltal is lényegesen nehezebbé és kiélezettebbé vált, hogy a volt NDK minden átmenet, felkészülési időszak nélkül, túlértékelt árfolyam mellett egy gazdasági és valutaunió részévé vált, és hirtelen szembekerült a piacgazdaság minden tapasztalatával rendelkező, versenyképes (különösen a keletnémet vállalatokhoz képest) nyugatnémet vállalatok jelentette konkurenciával. A helyzetet csak nehezítette, hogy az újraegyesülés irreális várakozásokkal párosult, és a politika legfőbb üzenete az volt, hogy a keletnémet tartományokban a gazdasági jólét igen hamar elérje a nyugatnémet színvonalat.

A gazdaságpolitika ezt a célt igen magas transzferek segítségével kívánta (pontosabban kényszerült) elősegíteni, amelyek azonban jelentős részben – különösen a kezdeti időszakban – nem beruházási, hanem fogyasztási célokat szolgáltak. Ez utóbbi részben abból fakadt, hogy a magas munkanélküliség¹ és a korengedménnyel a munkanélküliség elől nyugdíjba vonulók nagy száma miatt a szociális transzferek jelentősen felduzzadtak, továbbá a privatizáció levezénylésével megbízott Treuhandanstalt jelentős veszteségeit is finanszírozni kellett (Jahresgutachten..., 1994).

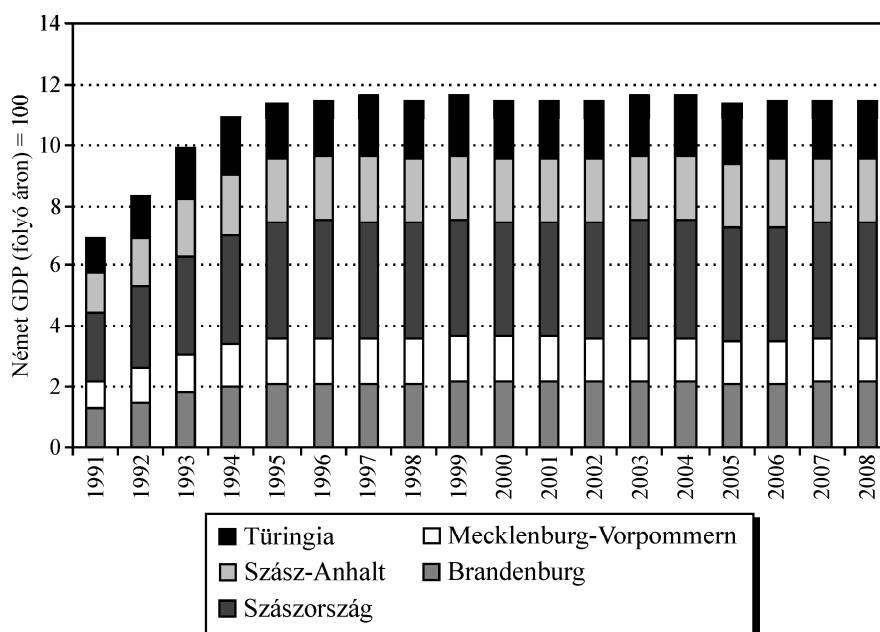
Míg kezdetben a nyugati tartományok is haszonélvezői voltak az újraegyesülés teremtette keresletnek, a 90-es évek közepétől az össznémet konjunkturális helyzet-

¹ A munkaerő-piaci helyzetet jól jellemzi, hogy míg 1990-ben a regisztrált munkanélküliek száma a keleti tartományokban 230 ezer főt ért el, ez 1991-re 1,5 millióra emelkedett. A korengedménnyel nyugdíjba menekülők tábora egy év alatt megháromszorozódott (295 000 fő), a rövidített munkaidőben dolgozók száma viszont több mint duplájára nőtt. (1665 ezer). A kilencvenes évek közepére a munkanélküliségi ráta – átlagban – beállt 14-16 százalékos szintre, de ha a rejtett munkanélkülieket (különböző szubvencionált munkahelyeken dolgozókat, inaktívakat) is figyelembe vesszük, akkor a fenti ráta már 23-29 százalékos körül mozog. Nyilván ezek a fejlemények abból is következtek, hogy a volt NDK-ban jelentős túlfoglalkoztatás volt (DIW, 1991, 1992)

kép is kedvezőtlenebbé vált. A növekedés mind a keleti, mind a nyugati tartományokban lelassult (lásd az *1. ábrát*), elsősorban a belső kereslet, de különösen a beruházási kereslet mérséklődő ütemű bővülése következtében (lásd később az *5. ábrát*). A 2006. évi élenkülés átmenetinek bizonyult, s a globális válság hatására 2008 negyedik negyedétől a keletnémet GDP negatívvá vált, s 2009 első negyedében a negyedév/negyedév alapon mért visszaesés $-3,5$ százalékra erősödött. A visszaesés elsősorban az ipar és a beruházások területén jelentkezett, de két számjegyű zuhanás jellemezte az export alakulását is. A belföldi fogyasztói piacokra termelők kisebb mértékben érezték meg a válság hatásait, itt azonban a munkaerő-piaci korrekciók következtében még erősödhetnek a negatív trendek.

2. ábra

A keletnémet tartományok hozzájárulásának változása a német GDP-hez



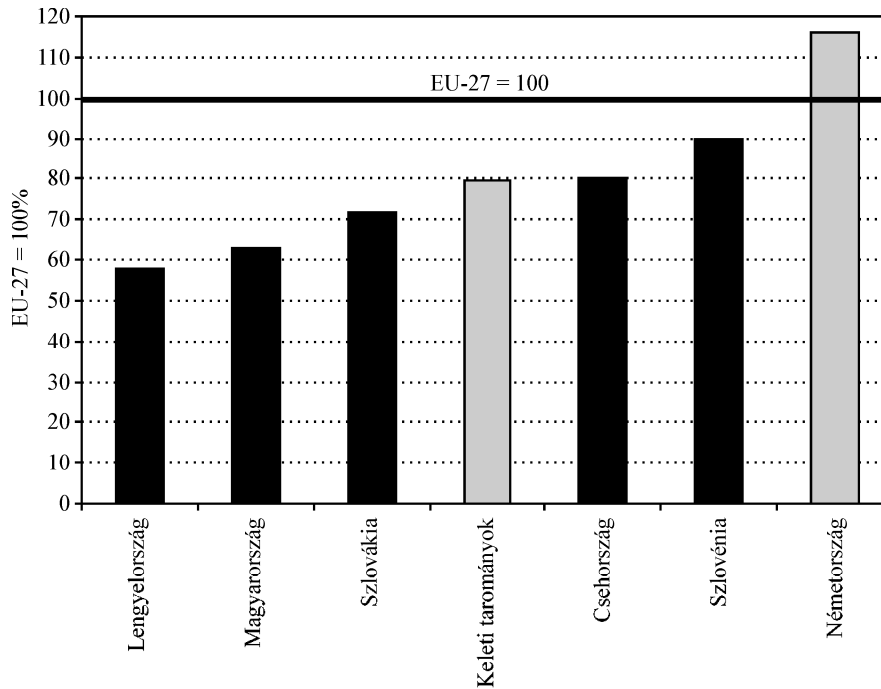
Forrás: Statistisches Bundesamt.

A 2. ábra jól jelzi, hogy a keleti tartományok hozzájárulása az össznémet GDP-hez gyakorlatilag 1995 óta stagnál, s azóta szinte befagyott 11 százalékos körüli szinten. Az egyes tartományok e szempont alapján mért teljesítménye is nagyjából változatlan: a legnagyobb gazdasági erőt Szászország képviseli, 1995 óta nagyjából változatlan 3,8 százalékos GDP-hozzájárulásával. (Ez a tartomány adja a keletnémet GDP 1/3-át.) Az öt új tartomány közül a felzárkózási folyamat abszolút vesztesének Mecklenburg-Vorpommern tartomány számít (1,4 százalékos GDP-

hozzájárulás), ahol a felzárkózási folyamat nemhogy lelassult, hanem a lemaradás egyenesen tovább nőtt. Itt a legrosszabb a munkaerő-piaci helyzet, a legnagyobb az elvándorlás és a legalacsonyabbak a bérek.

3. ábra

**Az egy főre jutó vásárlóerő-paritásos GDP alakulása
a keleti tartományokban nemzetközi összevetésben
(2008)**



Forrás: Eurostat.

A 3. ábra is jelzi, hogy a keletnémet felzárkózási folyamata – a nagyvonalú szövetségi transzferek ellenére – nem sikeresebb, mint a kelet-közép-európai országoké általában. Míg a visegrádi országok, köztük Magyarország is a 90-es évek elejének mély válsága után dinamikus növekedési pályára álltak át, addig a keletnémet tartományok – a jelentős szövetségi transzferek által táplált – páratlan dinamikával indítottak, ez azonban az újraegyesülést követően viszonylag hamar kifulladt, s a 90-es évek második felére lassú, időnként stagnálásba hajló növekedés alakult ki. A keletnémet tartományokba irányuló, a német GDP 4-5 százaléka körül mozgó transzferek hatékony felhasználását a gazdaság abszorpciós képességének korlátai is megnehezítették, így – a bizonyos szempontból – kedvezőbb induló feltételek ellenére a keleti tartományoknak az egy főre jutó vásárlóerő-

paritásos GDP alapján mért felzárkózása – a visegrádi országokkal összevetve – nem olyan látványos. Ennek egyik oka az volt, hogy a gyors bérfelzárkózás² kezdetben nem párosult a termelékenység hasonló mértékű javulásával, s az így kialakuló egyensúlyhiány a keletnémet termelési telephelyek versenyképességét, tőkevonzó képességét rontotta, s hozzájárult a munkanélküliség emelkedéséhez.

Az egy lakosra jutó vásárlóerő-paritásos GDP-adatok alapján becslülve 2008-ban a keleti tartományokban a jóléti szint az EU-27 átlagának mintegy 80 százalékát érte el, tehát nagyjából a cseh szint körül mozgott. Ez az adat össznémet összehasonlításban 36 százalékponttal alacsonyabb, mint a megfelelő, Németország egészére vonatkozó adat. A fenti jóléti mutató a legkedvezőbb Szászországban (EU-27 82 százaléka, 2008-as becslés) és Szász-Anhalt tartományban (79 százalék), míg a legkedvezőtlenebb értéket Mecklenburg-Vorpommernben (77 százalék) mérték.

2. táblázat

Egy foglalkoztatottra jutó GDP alakulása Németországban

	Nyugati tartományok, Berlinnel együtt	Nyugati tartományok, Berlin nélkül	Keleti tartományok, Berlinnel együtt	Keleti tartományok, Berlin nélkül	Németország
Folyó áras GDP-adatok euróban					
1991	44 848	45 235	20 150	15 785	39 735
1992	47 036	47 291	27 107	22 889	43 265
1993	48 114	48 251	32 400	28 660	45 117
1994	50 268	50 416	35 789	32 566	47 467
1995	51 973	52 122	37 621	34 509	49 160
1996	52 683	52 863	38 914	36 153	50 034
1997	53 711	53 920	39 988	37 428	51 133
1998	54 437	54 665	40 392	37 893	51 842
1999	54 843	55 076	41 199	38 850	52 363
2000	54 997	55 258	41 826	39 712	52 690
2001	55 894	56 180	43 227	41 374	53 748
2002	56 808	57 096	44 837	43 203	54 818
2003	57 839	58 160	45 824	44 373	55 875
2004	58 794	59 201	46 578	45 533	56 865
2005	59 696	60 103	47 258	46 136	57 739
2006	61 369	61 828	48 553	47 582	59 378
2007	62 951	63 451	49 779	48 924	60 926
2008	63 759	64 273	50 785	50 040	61 790

Forrás: Statistisches Bundesamt [2009c].

Az adatok fényében tehát azt lehet mondani, hogy a konvergencia a keleti és a nyugati tartományok között nagyon lassú ütemben, de folytatódik, a legfrissebb

² 2008-ban a keletnémet bérek a nyugatnémet szint 78 százalékát érték el.

becslések azonban már abból indulnak ki, hogy ez a folyamat tovább lassul, és igazi felzárkózás legfeljebb több évtized múlva következhet be (*Scheufele–Ludwig, 2009*).

Az egy foglalkoztatottra vetített folyó áras GDP alapján számított termelékenységi mutató alakulása jelzi, hogy ugyan jelentős javulás következett be az elmúlt két évtized során, de ebben a foglalkoztatottak számának csökkenése is szerepet játszott. A termelékenység még most is elmarad a nyugatnémet tartományokban elért szinttől (a nyugati tartományok szintjének 77,8 százaléka, 2008). A 2. táblázat jól mutatja, hogy a termelékenység javulása a 2000-es években már nagyon lelassult, és a kelet-nyugati különbség is csak kismértékben változott (lásd a 2. táblázatot az előző oldalon).

3. táblázat

A népesség alakulása Németországban az újraegyesülés óta

	Nyugati tartományok, Berlinnel együtt	Nyugati tartományok, Berlin nélkül	Keleti tartományok, Berlinnel együtt	Keleti tartományok, Berlin nélkül	Németország
Lakónépesség 1000 fő					
1991	65 352,4	61 913,6	18 070,7	14 631,8	79 984,2
1992	66 152,2	62 697,6	17 896,8	14 442,2	80 594,4
1993	66 831,7	63 361,1	17 818,1	14 347,6	81 179,2
1994	67 160,3	63 683,1	17 738,9	14 261,7	81 422,0
1995	67 457,4	63 986,4	17 674,5	14 203,5	81 661,0
1996	67 743,5	64 277,0	17 618,6	14 152,1	81 895,6
1997	67 939,7	64 494,7	17 557,0	14 112,0	82 051,7
1998	67 978,0	64 563,7	17 465,3	14 051,0	82 028,9
1999	68 105,3	64 712,0	17 374,6	13 981,3	82 086,6
2000	68 288,0	64 903,9	17 283,7	13 899,6	82 187,6
2001	68 551,4	65 166,2	17 173,6	13 788,4	82 339,8
2002	68 811,5	65 421,2	17 061,1	13 670,9	82 482,3
2003	68 954,3	65 562,7	16 957,4	13 565,9	82 520,2
2004	69 024,4	65 636,9	16 864,4	13 476,9	82 501,3
2005	69 077,6	65 685,8	16 778,6	13 386,8	82 464,3
2006	69 072,5	65 672,6	16 693,2	13 293,3	82 365,8
2007	69 072,2	65 664,6	16 598,0	13 190,4	82 262,6
2008	69 042,5	65 617,7	16 509,0	13 084,2	82 126,6

Forrás: Statistisches Bundesamt [2009c].

**Fontosabb demográfiai és munkaerő-piaci mutatók
a keletnémet tartományokban**

ÉV	A keletnémet lakosság változása (Berlin nélkül) 1000 fő	Elvándorlás (vándorlási egyenleg) 1000 fő	Munkavállalók száma (1000 fő)	GDP/lakos (euróban, folyó áron)	A német átlag százalékában	Egy munkavállalóra jutó bruttó jövedelem (euróban)	A német átlag százalékában
1991	-192,72	-147,9	6 451,1	7 330	38,2	11 097	56,4
1992	-189,60	1,9	5 558,9	9 419	46,1	14 334	66,0
1993	-94,60	23,7	5 367,7	11 558	55,4	16 460	72,7
1994	-85,90	35,1	5 481,3	13 554	62,0	17 457	75,6
1995	-58,20	38,8	5 593,7	14 720	65,0	18 523	77,8
1996	-51,40	35,2	5 544,7	15 350	67,0	18 892	78,3
1997	-40,10	7,7	5 454,5	15 735	67,4	18 982	78,5
1998	-61,00	-18,1	5 451,9	16 035	66,9	19 198	78,7
1999	-69,70	-18,0	5 451,7	16 557	67,5	19 646	79,4
2000	-81,70	-47,9	5 384,3	16 878	67,3	20 014	79,7
2001	-111,20	-85,7	5 274,5	17 433	67,9	20 383	79,7
2002	-117,50	-49,7	5 176,4	18 069	69,5	20 670	79,8
2003	-105,00	-37,8	5 090,9	18 478	70,5	20 966	79,9
2004	-89,00	-43,0	5 068,5	19 110	71,3	21 156	80,1
2005	-90,10	-23,7	4 988,7	19 332	71,1	21 324	80,6
2006	-91,20	-22,0	5 013,1	20 208	71,7	21 575	80,8
2007	-105,20	-55,2	5 105,0	21 294	72,3	21 897	80,7
2008	-106,20	n. a.	5 152,0	22 130	72,9	22 370	80,6

Forrás: Statistisches Bundesamt [2009a, 2009c], valamint Ragnitz [2006], 10. o.

A versenyképes keletnémet munkaerő elvándorolt (lásd a 3. és 4. táblázatot): a lakónépesség mintegy 1,5 millió fővel csökkent, a foglalkoztatottak száma 1,3 millióval. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy az elvándorlással párhuzamosan megindult egyfajta visszavándorlás is. Így becslések szerint például 1991–2001 között a nyugati tartományokba emigrálók 20 százaléka visszatért a keleti tartományokba, és a keleti tartományokba bevándorlókon belül a reemigrálók aránya 50 százalék körül mozoghat. Ezzel együtt 1989–2007 között 1,088 millióra tehető az elvándorlók száma (nettó elvándorlási egyenleg), akik döntő részben a nyugatnémet tartományokban telepedtek le (*Wiest–Kubis–Schneider*, 2009, *Ragnitz*, 2006).³ A növekedésslussalással párhuzamosan a 90-es évek második felétől az el-

³ Ebből több mint 600 ezren 1989–1990-ben hagyták el a keleti tartományokat elsősorban a volt NSZK mint célország irányába.

vándorlás újra erősödni kezdett, s azóta sem áll meg. A Statistisches Bundesamt becslései szerint Brandenburg tartomány kivételével – amely haszonélvezője a Berlin jellemző elvándorlási hullámnak – a keleti tartományokat 2020-ig negatív nettó migrációs egyenleg fogja jellemezni (Brücker–Trübswetter, 2004). Ennek mértéke várhatóan mintegy 310 000 fő, ami a jelenlegi keletnémet lakosság mintegy 2,4 százalékának felel meg. A legnagyobb vesztes várhatóan Szászország lesz. A keleti tartományokban a demográfiai korstruktúra is kedvezőtlen, a lakosság elöregedése, a nyugdíjasok arányának növekedése a jövőben is veszélyezteti a gazdasági teljesítmény alakulását (Ragnitz, 2006). Így az elvándorlás és a természetes népességfogyás együttes hatására a népességfogyás 2050-re mintegy 30 százalékos lesz, így akkorra az öt keleti tartomány lakosainak száma 10 millió alá csökkenhet.

Túlköltekezésre építő felzárkóztatási modell

Az eddigiekből is kitűnt, hogy a német újraegyesítés rövid ideig tartó boomot eredményezett a 90-es évek elején, amely azonban hamar kifulladt, és azóta sem tudott igazán erőre kapni. A keletnémet fejlődést azonban továbbra is a jelentős szövetségi transzferek segítik, és minden pozitív fejlemény ellenére a keletnémet gazdaság függősége a nyugatnémetétől csak kismértékben mérséklődött, így az össznémet növekedést továbbra is elsősorban az határozza meg, hogy mi történik a nyugati tartományokban.

Az újraegyesítés a német gazdaság esetében három területen okozott jelentős egyensúlyhiányt.

Államháztartási hiány, eladósodás

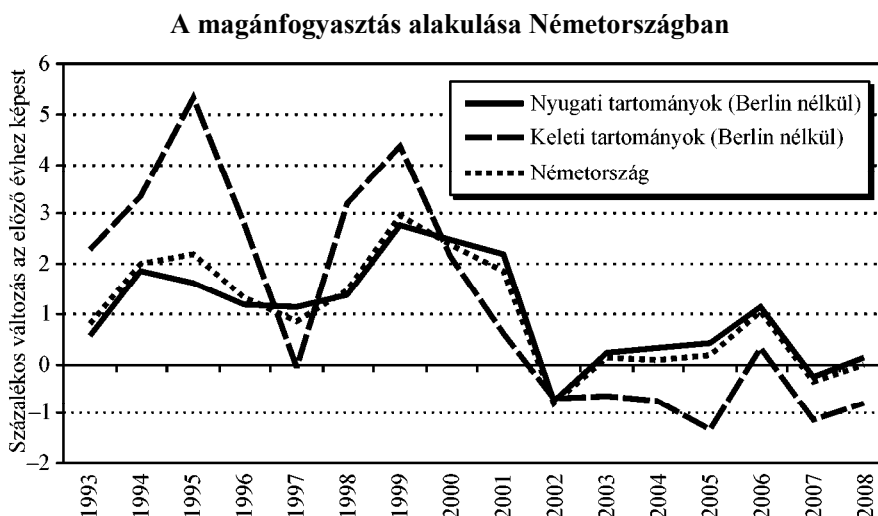
A jelentős keletre irányuló transzferek, amelyeknek csak egy része szolgált beruházási célokat, s jelentős részben szociális transzfereket takart, nehezen kezelhető terhet jelentett a szövetségi költségvetés számára. A kumulált transfervolumen 2004-ig mintegy 1200 milliárd eurót tett ki, és nagyban magyarázza a német eladósodást, illetve a magas adóterheket (Jansen–Stierle, 2007). Az a tény, hogy a keleti tartományok továbbra is évente a német GDP mintegy 4 százalékát kitevő (90 milliárd euró nagyságú) támogatásban részesülnek, jelzi, hogy önfenntartó fejlődés mind a mai napig nem alakult ki. Az államháztartás konszolidálásának kényszere, amely az elmúlt évtized gazdaságpolitikáját alapvetően meghatározta, már önmagában is visszafogta az össznémet növekedést, s – tekintettel arra, hogy a keletnémet vállalkozások helyzete alapvetően függ a nyugatnémet beszállítási lehetőségektől – végső soron a keletnémet növekedést is fékezte. A helyzetet csak nehezíti, hogy a globális válság, illetve az annak hatásait mérsékelni igyekvő bankmentő és gazdaságélénkítő csomagok következtében a német államháztartás egyensúlyi állapota jelentős mértékben romlott: a GDP-arányos deficit a 2007. évi szufficites állapotból

napjainkra 6 százalékra emelkedett, s az elmúlt évek konszolidációs törekvései egy csapásra semmissé lettek.

A keletnémet tartományokban mind a mai napig jellemző maradt, hogy a belső felhasználás lényegesen meghaladta a belföldi kibocsátás volumenét, s a különbséget a szövetségi transferek segítségével finanszírozták. Az újraegyesülés első éveiben a keletnémet GDP 90 százalékát meghaladó személyi fogyasztás volt jellemző, amely napjainkra is 63 százalék. A kezdetben magas, 43 százalékos beruházási ráta napjainkra 20 százalékra süllyedt. Ez a puha költségvetési korlát lehetővé tette, hogy az újraegyesülés folyamata békés maradjon, azonban hatalmas terhet rótt a szövetségi költségvetésre.

A magánfogyasztás bővülése 1999 óta folyamatosan lassult a keleti tartományokban, sőt 2002 óta inkább a negatív tartományokban, jóval a német átlag alatt mozgott (lásd a 4. ábrát). A magánfogyasztás alakulása jól tükrözi a magánháztartások jövedelmi helyzetét: a magánháztartások reáljövedelmei az elmúlt években negatív trendet mutattak, s a kisebb pozitív változások elsősorban a bértarifamegállapodások kedvezőbb alakulására vezethetők vissza. Ahogy utaltunk rá, a magánfogyasztás jelenti a keletnémet GDP felhasználási oldalának legnagyobb tételét, így alakulása alapvetően meghatározza a GDP trendjét. A magánfogyasztás és a magánháztartások jövedelmére a demográfiai folyamatok kedvezőtlenül hatnak: a folyamatos népességfogyás, illetve a lakosság elöregedése, a nyugdíjasok arányának növekedése mindenképpen hosszú távon kedvezőtlenül hat.

4. ábra



Forrás: Statistisches Bundesamt.

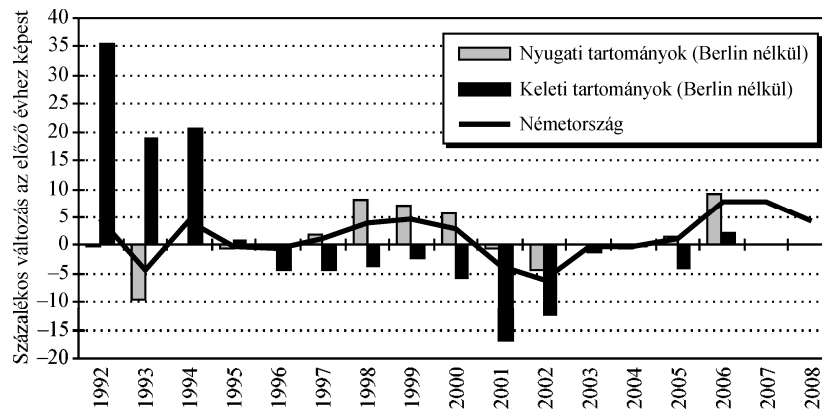
Tekintettel arra, hogy a jelenlegi válság a munkaerő-piaci helyzeten számottevően rontott, a rövidített munkaidőben történő foglalkoztatás széles körben terjedt el, valamint a magánháztartások tartalékai az elmúlt két évtizedben nem nőttek számottevően, arra lehet következtetni, hogy a magánfogyasztás a keleti tartományokban az elkövetkező időszakban is nyomott marad. A kutatások azt mutatják, hogy a keletnémet magánháztartások nagy része (több mint 50 százaléka) semmilyen vagy minimális vagyonnal rendelkezik, s a szociális transzferektől való függősége a legkisebb válsághelyzetben is akuttá válik. A legvagyonosobbnak tekinthető felső 10 százalék esetében is az 1 főre jutó vagyonérték 36 százaléka a megfelelő nyugatnémet mutatóé (Frick–Grabka, 2009, 57. o.). Ennek megfelelően a megtakarítási ráta is sokkal alacsonyabb a keleti tartományokban (a magánháztartások rendelkezésére álló jövedelmének 8-9 százaléka), mint a nyugatiakban (11 százalék).

Túlméretezett beruházási kapacitások

Az építőiparban a kilencvenes évek közepéig nagyon gyorsan jelentős kapacitásokat építettek ki, amelyek részben a beruházási boomra, az infrastruktúra-fejlesztő állami programokra, részben pedig a nagyvonalú lakástámogatási rendszerre támaszkodtak. A *túlméretezett kapacitások* leépülését jelentő piaci korrekció mintegy 10 évig tartott, és csak napjainkra ért véget, és ez jelentős recessziót idézett elő az építőiparban. Becslések szerint évi mintegy fél százalékpontos GDP-kiesést jelentett az a mintegy 2006-ig tartó folyamat, amelynek során a kiépített kapacitások mintegy kétharmada fölöslegessé vált. Másodlagos hatásként a csökkenő lakás- és ingatlanárak vagyonleértékelődésekhez vezettek, és így a magánfogyasztói kereslet alakulását is kedvezőtlenül befolyásolták.

5. ábra

A beruházási tevékenység alakulása Németországban az újraegyesítés után



Forrás: Statistisches Bundesamt.

Ahogy az 5. ábra is jelzi, a keleti tartományok beruházási boomja 1996-tól kezdve kifulladt. A túlméretezett építési kapacitásokon kívül probléma volt, hogy a keletnémet beruházásokat nem tudta úgy húzni az export, ahogy azt a nyugatnémet tartományokban teszi. Ennek oka, hogy a keletnémet ipart elsősorban a kisvállalati szerkezet jellemzi, a keletnémet export súlya az össznémet exporton belül a GDP hozzájárulásnál is szerényebb, s a GDP-hez viszonyított exportráta fele a nyugatnémetének, de jóval alatta marad a többi kelet-európai országénak is. A fenti tendenciát részben magyarázza, hogy a keletnémet vállalatok jelentős részben a nyugatnémet vállalatok beszállítóiként működnek (Zeddies, 2009). A hagyományos, volt NDK-piacok elvesztését nem tudták pótolni, és a feldolgozóipari export (a volt NDK hagyományos növekedéshordozója) az újraegyesítést követően nem tudta ezt a szerepet betölteni. Így továbbra is jellemző, hogy a keletnémet vállalatok versenyképessége, különösen a külföldi vagy a nyugatnémet piacokon messze elmarad a nyugatnémet vállalatokétól.

A beruházási ráta az újraegyesülés első éveiben 40-44 százalék körül mozgott, sőt egyes években 50 százalék fölé emelkedett, s ezzel jóval az össznémet szint (23 százalék) fölött volt. Napjainkra ez a mutató jóval mérsékeltebb 17-22 százalékos értéket mutat, s már alig haladja meg a német átlagot (2008: 18 százalék). Az egy foglalkoztatottra jutó beruházási volumen a kezdeti felfutás után napjainkra szintén elmarad a régi tartományokétól: ennek oka elsősorban abban rejlik, hogy a gépi beruházásokhoz kapcsolódó ráfordítások relatíve szerényebbek, mint a nyugati tartományokban. Napjainkra hasonló trend bontakozott ki az építési beruházások terén is: itt is az egy főre vetített értékek elmaradnak a nyugati tartományok átlagától. A jelenlegi válság ezt a folyamatot csak felerősíti, s már most is látszik, hogy a keletnémet vállalatok beruházási tevékenységüket erősen visszafogják.

A keletnémet ipar termelékenysége jelenleg is a nyugatnémet szint mintegy 75 százalékát teszi ki, és a termelékenységjavulás elsősorban az ipari foglalkoztatottak számának erőteljes csökkentéséből táplálkozott. 1991-2008 között az ipari foglalkoztatottak száma felére csökkent, s enyhe növekedés csak az utóbbi egy-két évben tapasztalható. Az újraegyesülés keretében az ipari állóeszközök modernizációjába nagyon sok forrást fektettek. A K+F-kapacitások azonban továbbra is jóval elmaradnak a nyugatnémet szinttől, ami elsősorban a keletnémet vállalati méretstruktúra már említett sajátosságaival, a nagyvállalati szerkezet dominanciájának hiányával magyarázható (Heimpold, 2009). A feldolgozóipari fajlagos bérköltségek jelenleg a nyugatnémet szint 83,7 százalékán mozognak, a fajlagos nyereségráták azonban sok esetben meghaladják a nyugati tartományokban jellemző mértéket, ami a jövőt tekintve pozitív üzenet jelent.

A beruházásélénkülés egy másik forrása, az állami – a keresletélénkítést és az újjáépítést szolgáló – programok (Aufbau Ost) volumene is csökkenni kezdett a kilencvenes évek második felétől kezdve, részben a szövetségi költségvetés teherbíró képességének korlátai következtében, részben pedig a keletnémet gazdaság abszorpciós képességének nyilvánvaló korlátai következtében. A pénzügyi válságra

reagálva elfogadott konjunktúraélénkítő csomagok következtében az állami beruházási kiadások a következő években ezzel szemben erőteljesen bővülni fognak, itt elsősorban infrastruktúra-fejlesztés és környezeti szempontokat érvényesítő energetikai beruházások állnak majd a középpontban, ami várhatóan a keletnémet tartományokban is a beruházási tevékenység némi élénküléséhez vezethet.

Túlságosan gyors kezdeti bérfelzárkózás

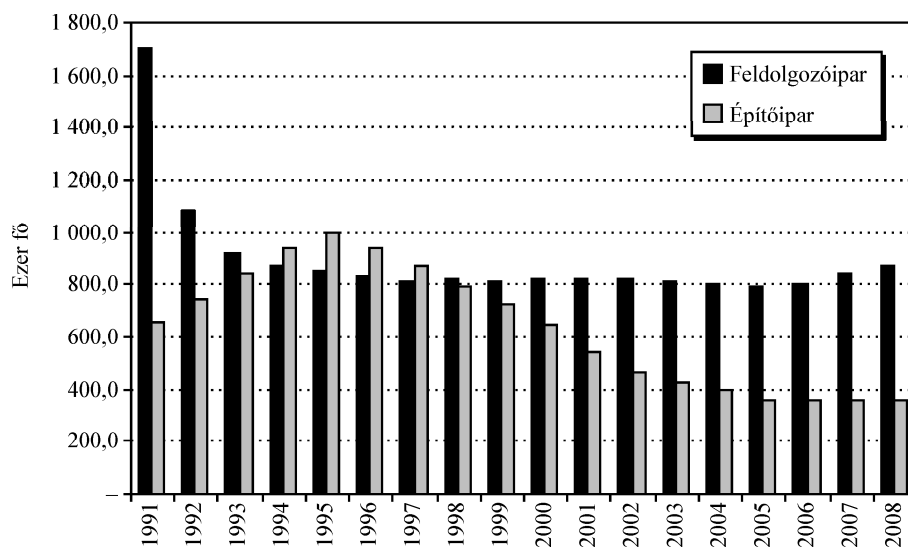
A harmadik jelentős egyensúlyhiány a *bérek és a termelékenység* alakulása terén jelentkezett. A versenyképességi problémák egyik oka a kilencvenes évek bérpolitikájában keresendő. A politikai ígéretnak megfelelően a keletnémet tartományokban a bérfelzárkózás nagyon gyorsan megkezdődött, és üteme távolról sem volt összhangban a termelékenységgel és a gazdasági teljesítménnyel. A bérpolitika nem tükrözte sem a vállalatok teljesítménye, sem az egyes ágazatokban jellemző termelékenységkülönbségek következményeit, amelynek következtében a kilencvenes években a keletnémet gazdaság költség-versenyképessége jelentősen romlott. A termelékenységet jóval meghaladó béremelkedés és az (akkor még) erős márka együttesen a kilencvenes évek feléig erőteljesen felnyomta a reáleffektív árfolyamot. Ez párosulva az adók és társadalombiztosítási járulékok emelkedésével a beruházási és fogyasztási hajlandóság csökkenését eredményezte. Ez utóbbit még fokozta, hogy a lakosság öregedése, a nyugdíjak jövőbeli alakulása körüli bizonytalanságok a megtakarítások növelése és a fogyasztás visszafogása irányába hatottak.

A kezdeti gyors bérfelzárkózás ugyan a kilencvenes évek közepére lelassult, de nem állt meg: így míg 1991-ben az egy foglalkoztatottra számított keletnémet bérek a nyugatnémet szint 50 százalékát érték el, 1995-re már 74 százalékára emelkedtek, napjainkra pedig 77,9 százalékot (2008) tesznek ki. (Lásd a 4. táblázatot.)

Ugyan hatalmas áldozatok árán, de a bérpolitika és a szakszervezetek megtanulták a leckét, és a 90-es évek végétől kezdve egy a korábbiaknál jóval mérsékeltebb bérpolitika vált jellemzővé.

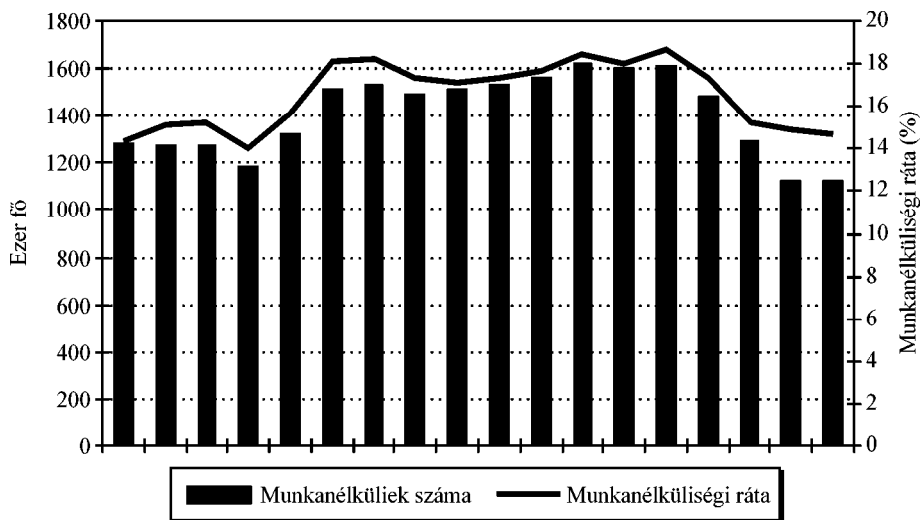
Addigra azonban a gyors bérfelzárkózás okozta károkat már nem lehetett helyrehozni: kialakult egy nagy volumenű, tartós munkanélküliség, amely – átmeneti javulások ellenére – nem volt jelentősen csökkenthető. A piaci korrekció jól látható a 6. ábrán: a feldolgozóipari foglalkoztatottak száma az újraegyesülés első éveiben megfelelődként, s a kisebb élénkülések ellenére is nagyjából egy szinten maradt. Az építőipari foglalkoztatás eleinte bővült, de a már korábban említett építőipari dekonjunktúrával párhuzamosan itt is mintegy harmadára csökkent a foglalkoztatottak száma. Az állások megszűnését az is előidézte, hogy az újraegyesülés első éveiben letelepedett tőke – a magas bérköltségekre hivatkozva – részben továbbállt.

A feldolgozóipari és az építőipari foglalkoztatottak számának alakulása a keleti tartományokban



Forrás: Statistisches Bundesamt.

A munkanélküliség alakulása a keleti tartományokban



Forrás: Statistisches Bundesamt.

Jelenleg is több mint 1 millió munkanélküli található a keleti tartományokban, a munkanélküliségi ráta 14,4–18,1 százalék között ingadozik, de mindegyik tartomány esetében jóval fölötte van a német átlagnak (lásd a 6. ábrát). A helyzet a válság hatására várhatóan még tovább romlik, s az amúgy is sérülékenyebb keletnémet tartományokat jobban fogja sújtani a vállalati korrekciók hatása.

Összefoglaló megállapítások

Összességében megállapítható, hogy a keletnémet gazdaság felzárkóztatása egyes képet nyújt. A befektetett állami források hatására az elmúlt két évtizedben létrejött egy korszerű infrastruktúra, szigetszerűen létrejöttek rendkívül korszerű, versenyképes vállalati telephelyek, míg más régiókban a lakosság elvándorolt, falvak kiüresedtek, s a felzárkózásnak, pontosabban a lemaradás mérséklésének esélye se maradt. A kezdeti gyors növekedés nagyon hamar kifulladt, és egy-egy évtől eltekintve, azóta sem tudott erőre kapni. A feldolgozóipar, a hajdani NDK növekedésének fő hajtómotorja fájdalmas strukturális átrendezést követően jelentős fejlődésnek indult: az elmúlt évek termelékenységjavulása mögött azonban az ipari foglalkoztatottak számának radikális leépítése is meghúzódik. A bérpolitika kezdeti hibáit, a gazdasági teljesítményt meghaladó ütemű bérfelzárkózást azóta sikerült valamelyest lelassítani, s a nyugatnémet bérszinthez képest komparatív előnyt legalább részben megőrizni, de a transzformáció nagyszámú munkahely végleges elvesztésével járt. Kialakult egy alapvetően kisvállalatok által dominált iparvállalati struktúra, amely az állóeszköz-állomány nagyvonalú modernizálása ellenére versenyhátrányban van a nyugatnémet vállalatokkal szemben, és sérülékenyebb is azoknál. Ez különösen az export vonatkozásában mutatkozik meg: a keletnémet vállalatok exportkvótája csak fele az össznémet átlagnak, s a keletnémet vállalatok inkább a nyugatnémet exportőrök beszállítóiként működnek. Az újraegyesülés egyik legnagyobb traumáját, az igen magas munkanélküliség kialakulását nem sikerült érdemben kezelni, s a globális válság következtében ez a továbbiakban is jellemző marad. A keletnémet tartományokba irányuló, a német GDP 4-5 százaléka körül mozgó transzferek hatékony felhasználását a gazdaság abszorpciós képességének korlátai is megnehezítették, így – a bizonyos szempontból – kedvezőbb induló feltételek ellenére a keleti tartományoknak az egy főre jutó vásárlóerő-paritásos GDP alapján mért felzárkózása nem olyan átütő erejű a Visegrádi országokkal összevetve. A még mindig nagyvonalú szociális háló, az idősödő társadalom problémája a transzferek fenntartásának kényszerét hozzák magukkal, megakadályozva, hogy az egyesülés két évtizede után önfenntartó növekedés alakuljon ki a keletnémet tartományokban.

Hivatkozások

- Brücker, Herbert – Trübswetter, Parvati* [2004]: Do the Best Go West? An Analysis of the Self-Selection of Employed East-West Migrants in Germany. Berlin, DIW Discussion Papers, 396.
- DIW [1991]: Gesamtwirtschaftliche und unternehmerische Anpassungsprozesse in Ostdeutschland. DIW Wochenbericht, No. 12.
- DIW [1992]: Gesamtwirtschaftliche und unternehmerische Anpassungsprozesse in Ostdeutschland. DIW Wochenbericht, No. 12–13.
- Frick, J. R. – Grabka, M.* [2009]: Gestiegene Vermögensungleichheit in Deutschland. Wochenbericht des DIW, Berlin, No. 4., 54–67. o.
- Heimpold, G.* [2009]: Von der De-Industrialisierung zur Re-Industrialisierung: Sind Ostdeutschlands industrielle Strukturen nachhaltig? *Wirtschaft im Wandel*, No. 10., IWH, Halle, 425–434. o.
- Jahresgutachten...[1994]: Jahresgutachten 1993/94 des Sachverständigenrates zur Begutachtung der gesamtdesischen Entwicklung. Bonner Universitäts-Buchdruckerei, Bonn, 202–207. o.
- Jansen, H. – Stierle, M. H.* [2007]: Upswing in Germany: how long will it last? ECFIN Country Focus, Volume 4., Issue 5., 04. 14.
http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/countryfocus_en.htm
- Ragnitz, J.* [2006]: Demographische Entwicklung in Ostdeutschland. IWH, Institut für Wirtschaftsforschung Halle – TU Dresden – IFO München, Forschungsauftrag des BMWi, (Projekt Nr. 27/04.), Endbericht, Halle.
- Scheufele, R. – Ludwig, U.* [2009]: Der lange Weg der Konvergenz. In: *Wirtschaft im Wandel*, No. 10., IWH, Halle, 400–407. o.
- Statistisches Bundesamt [2009a]: Arbeitnehmerentgelt, Brutto Löhne und Gehälter in den Ländern Ost und West Großraumregionen Deutschlands, 1991–2008. Augustzus.
- Statistisches Bundesamt [2009b]: Bruttoanlageinvestitionen in den Ländern und Ost-West Großraumregionen Deutschlands, 1991–2006. Reihe 1, Länderergebnisse Band 3, Stand. Augustzus.
- Statistisches Bundesamt [2009c]: Bruttoinlandsprodukt, Bruttowertschöpfung in den Ländern Ost und West Großraumregionen Deutschlands, 1991–2008, Reihe 1, Länderergebnisse Band 1, Stand. Augustzus.
- Wiest, D. – Kubis, A. – Schneider L.* [2009]: Rückwanderung nach Ostdeutschland: Erfolg bremsiert Heimkehrung. In: *Wirtschaft im Wandel*, No. 9. IWH, Halle, 372–379. o.
- Zeddes, G.* [2009]: Ostdeutsche Exportorientierung trotz Erschließung neuer Märkte immer noch gering. In: *Wirtschaft im Wandel*, No. 10., IWH, Halle, 415–427. o.